

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
RAKENDUSLINGVISTIKA OSAKOND

Anne Tammeleht

MAARJA PÄHNAPUU SETO KEEL

Bakalaureusetöö

Juhendajad professor Karl Pajusalu ja emeriitdotsent Paul Hagu

TARTU 2018

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Kosselka küla seto keelekaardil	6
1.1. Idaseto murdeala asend	6
1.2. Kosselka küla	7
1.3. Maarja Pähnapuu elulugu.....	8
2. Maarja Pähnapuu murdekeele erijooned.....	10
2.1. Idaseto ja Maarja Pähnapuu keelekasutuse häälikulised erijooned.....	10
2.1.1. Konsonandid	10
2.1.1.1. Palatalisatsioon.....	10
2.1.1.2. Konsonantide kvaliteet.....	11
2.1.2. Vokaalid	11
2.2. Idaseto ja Maarja Pähnapuu keelekasutuse grammatilised erijooned	12
2.2.1. Muutemorfoloogia.....	12
2.2.1.1. Noomenimorfoloogia	12
2.2.1.2. Verbimorfoloogia.....	12
2.2.2. Sõnatuletus	13
2.2.3. Süntaks	13
2.3. Kokkuvõte	13
3. Maarja Pähnapuu murdejutustused	14
3.1. Tekstide temaatika	14
3.2. Sagedasemad sõnad.....	14
3.3. Eripärased sõnad	18
3.3.2. Vene laensõnad	21

3.3.3. Deminutiivsõnad	24
3.4. Kokkuvõte	25
4. Maarja Pähnapuu laulude keel	26
4.1. Ülevaade seto rahvalaulude eripärast.....	26
4.2. Pähnapuu laulude temaatika.....	28
4.3. Pähnapuu laulude erijooned	28
4.3.1. Inversioonid	28
4.3.2. Ekspletiivid	29
4.3.2.1. Partiklid ja adverbid	29
4.3.2.2. Pronoomenid	29
4.3.2.3. Verbid.....	30
4.4. Haruldused sõnad Pähnapuu lauludes	30
4.4.1. Omasõnad.....	30
4.4.2. Vene laensõnad	32
4.4.3. Alamsaksa laensõnad	33
4.5. Kokkuvõte	34
Kokkuvõte	35
Kirjandus	37
Maarja Pähnapuu's use of the Seto dialect. Summary.....	39
Lisad	41

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö käsitleb seto murdekeelt, konkreetsemalt idaseto murrakut. Valisin selle teema bakalaureusetöö jaoks, kuna minu vanaema oli pärit Ida-Setomaalt ja rääkis idaseto murrakut. Bakalaureusetöö eesmärgiks on esitada ülevaade teeneka seto lauluema Maarja Pähnapuu (1914 – 2001) idaseto murdekeelest, vaadeldes nii tema jutustuste kui ka rahvalaulude grammatilisi erijooni ja sõnavara. Maarja Pähnapuud peetakse üheks paremaks idaseto murde kõnelejaks ja tema keele uurimine aitab kaasa täpsema idaseto murraku kirjelduse loomisele.

Käesolevas töös tutvustan ka Maarja Pähnapuu elulugu, esitades uusi andmeid, mille sain tema poja Viktori Pähnapuu intervjuerimisel. Töös esitan Pähnapuu seto keele üldise iseloomustuse ja seejärel vaatlen täpsemalt tema poolt kasutatud sõnavara, nii kõige sagedamaid kui ka ainult idaseto murdekeeles tuntud sõnu. Idaseto sõnavara on varem uurinud Kaja Teder oma bakalaureusetöös (2013) ning võrrelnud teiste seto murrakutega oma magistrیتöös „Kolme Seto murraku sõnavara võrdlus” (2015). Bakalaureusetöös võrdlen Kaja Tederi uurimistööde tulemusi Pähnapuu keelekasutusega, kasutades ka Kaja Tederi koostatud idaseto sagedamate sõnade loendit, kus on esitatud 303 idaseto sõna.

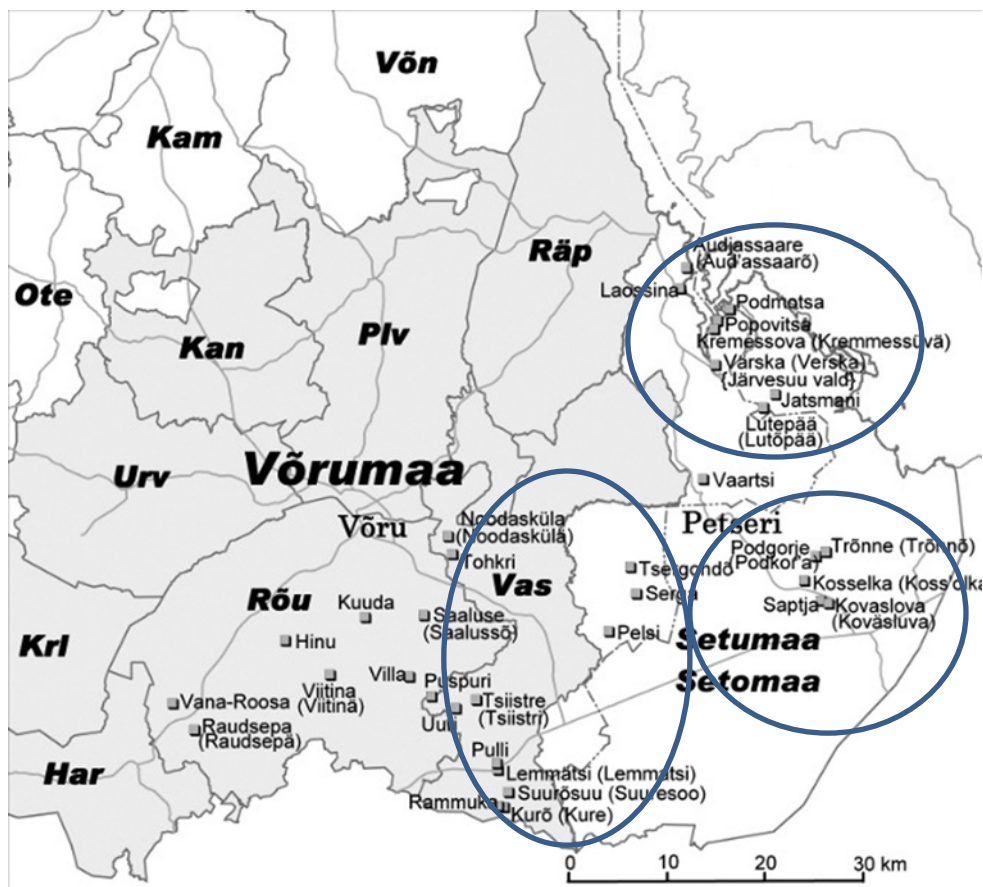
Töö põhiliseks ainekiks on Maarja Pähnapuu murdejutustused, mis on avaldatud kogumikus „Võru murde tekstid“ (2002, koost. Hella Keem ja Inge Käsi) ja Maarja Pähnapuu poolt lauldud seto rahvalaulude salvestuste litereeringud, mis on teinud Paul Hagu. Idaseto murdekeele üldise eripära kirjeldamisel kasutan deskriptiivset ja võrdlev-ajaloolist meetodit. Võrdlev-ajaloolise meetodi tähtsaimaid võtteid on häälikuvastavuste tuvastamine ja nende alusel oma- ja laensõnade algupära uurimine. Maarja Pähnapuu murdetekstide sagedast sõnavara analüüsis võrdlen seda muu seto andmestikuga. Eripäraste sõnade analüüsimisel on olulisteks allikateks Mari Musta raamat „Vene laensõnad eesti murretes“ (2000) ja Inge Käsi poolt 2016. aastal koostatud seto veebisõnastik (SS). Bakalaureusetöö viimases põhiosas teen sissejuhatava ülevaate seto rahvalaulude üldisest eripärast ning käsitlen seejärel Maarja Pähnapuu laulude temaatikat ja keelilisi erijooni.

Keelenäited on bakalaureusetöös esitatud lihtsustatud transkriptsioonis. Kui näitesõnadele või -lausetele ei ole lisatud viidet, pärinevad need Pähnapuu murdetekstidest või -lauludest. Kasutan töös *setu* ja *Setumaa* asemel termineid *seto* ja *Setomaa*, sest neid eelistavad emakeelsed setod.

1. KOSSELKA KÜLA SETO KEELEKAARDIL

1.1. Idaseto murdeala asend

Ajaloolist Setomaad on keelise eripära järgi jaotatud tavaliselt lääne- ehk lõunaseto, põhjaseto ja idaseto alaks. Ida-Setomaa on võrreldes lääneseto aladega jäänud itta ja võrreldes põhjaseto aladega kagusse (vt kaart 1). Varem neid tunti Pihkvamaa eestlastena ja alles 19. sajandil hakati kutsuma setodeks. Tänapäeval nimetatakse idaseto murdealaks tavaliselt ajaloolist seto asuala, mis asub Vene Föderatsioonis Petseri linnast ida pool. (Pajusalu jt 2009: 187)

Kaart 1. Seto murdealad (aluskaart Evar Saarelt (2011)).

1.2. Kosselka küla

Kosselka ehk Kosõolka küla asub 16 kilomeetrit Petseri linnast kagu pool Vana-Irboska suurtee ääres (Vananurm 2006: 15). Küla on jagatud oruga, millest ühel pool jookseb allikas, mis edasi moodustab oja (Tsopotalo 2007: 99).

Maarja Pähnapuu poja Viktori Pähnapuu sõnul oli enne Teist maailmasõda külas rohkem kui 72 talu ja üle 400 inimese. Külas asus 6-klassiline kool, kus käisid seto lapsed ka ümbruskonna küladest (Vananurm 2006: 15). Kooli teisel korrusel paiknes saal, kus toimusid koolipeod (Tsopotalo 2007: 100). Kosselkas oli ka kaks poodi, pritsimaja, sepikoda ja tsässon. Tsässona juures peeti ristikäike. Sellistel päevadel sai kokku palju inimesi ja toimusid jumalateenistused. Kosselkast läks ristikäik Unkavitsa tsässona juurde, sealt Mitkavitsa ja edasi Petseri kloostri. (Vananurm 2006: 17) Päev külas algas vara hommikul. Lapsed käisid karjas, poisid töötasid koos isaga ja tüdrukud koos emaga. Noored said kokku neljapäeva või pühapäeva õhtul. Laupäeval oli suur koristus ja saunapäev. Õhtul peale saunas käimist pidi terve pere kodus olema. Pühapäev oli alati vaba päev ja mitte keegi ei teinud tööd. Pühapäeva hommikul käidi kirikus.

1944. aastal panid sakslased põlema terve küla ja külarahvas põgenes metsa. (Vananurm 2006: 17.) Viktor Pähnapuu jutu järgi pidid inimesed elama metsas umbes pool aastat. 1949. aastal saadeti mitu peret Siberisse, tagasi oma koju nad ei tulnudki. Küla hakkas juba siis vähenema.

Kui tuli kolhoos, muutus elu raskemaks. Hobused ja lehmad pidi ära andma kolhoosi, ühte perre oli lubatud jätta ainult üks lehm (Vananurm 2006: 17). Kolhoosi aja algul peaegu palka ei makstudki. Viktor Pähnapuu sõnul saadi tavaliselt palga asemel nisujahu või köögivilju. Sügisel anti üks kilo leiba ühe tööpäeva eest. Keskmise aastapalk oli ainult 300 rubla. Seetõttu algas perekondade massiline ümberasumine. Mõned läksid Petserisse elama, aga paljud otsisid uut kodu Eestis (Tsopotalo 2007: 101).

1970. aastal elas Kosselka külas umbes 25 peret. Lapsed läksid edasi õppima või tööle ja peaaegu mitte keegi ei tulnud oma kodukülla tagasi. (Vananurm 2006: 13) Tänapäeval elab Kosselkas ainult viis setot, perekond Piirimägi ja Viktor Pähnapuu, kes töötab Pihkvas ja kodus käib harva.

1.3. Maarja Pähnapuu elulugu

Maarja Pähnapuu sündis 14. aprillil 1914. aastal Vilo vallas Truba külas. 17-aastasena abiellus Pähnapuu Kosselka külast pärit Vassili Pähnapuuga ja asus elama Kosselkasse. Viktor Pähnapuu teab jutustada, et alles pärast abiellumist sai Maarja Pähnapuu perekonnanime. Vassili Pähnapuu maja juures kasvas suur pärn, seto keeli pähnapuu. Seetõttu võttis tema perekond just sellise nime. 1907. aastal sündinud Vassili Pähnapuu oli Kosselka külavanem ja kaupmees. Vassili ja Maarja peres oli neli last: Alli, Mihkel, Aleksander ja Viktor.

Helju Tsopotalo on meenutanud Maarja Pähnapuud kui hea huumorimeelega inimest, kellega ei olnud kunagi igav (Tsopotalo 2007: 102). Ta oli lõpetanud kolm klassi Truba külas, oskas veidi saksa keelt, kuid peaaegu üldse ei rääkinud vene keelt. Maarja Pähnapuu tegi põllutöid kodutalus ja kolhoosis, tegeles käsitööga. Ta kodus telgedel seto rahvariideid, lilleustrilisi linikuid ja kangaid. Maarja Pähnapuu käsitöid saab praegu vaadata mitmes muuseumis, näiteks Pihkva Ajaloo Muuseumis, Peterburi Vene Etnograafia Muuseumis ja Tartus Eesti Rahva Muuseumis.

Maarja laulis rahvalaule juba lapsepõlves. Tal ei olnud oma kindlat kitsast laulutemaatikat, ta oskas laulda igal teemal ja erinevates olukordades. Tema anne oli looduse poolt antud, seepärast oskas ta luua käigu pealt uusi laule mis tahes teemal. Maarja ei kirjutanud mitte kunagi oma laule üles, ta hoidis alati kõik meeles. Tema laulud kõlasid Eestis, Soomes, Pihkvas, Peterburis, Moskvas, 1980. aastal olümpiamängudel ja Hantõ-Mansiiskis soome-ugri rahvaste rahvusvahelise festivalil (Tsopotalo 2007: 102).

Kosselkas ei olnud oma koori, aga kui oli mingi külapidu, siis kutsuti kõik naised ja mehed kokku ning lauldi koos. Maarja Pähnapuu oli alati eesttulleja ehk esilaulja. Mehed mängisid enamasti lõõtspilli ja naised laulsid. Kui oli vaja minna esinema, näiteks Soome, siis ta esines Mitkovitsa ehk Podlesje küla kooriga. Mingit nime nende kooril ei olnud, neid esitleti lihtsalt setu rahva koorina („Народный сетоский хор“). Pähnapuu laule, rahvajutte ja seto kommete kirjeldusi on üles kirjutanud Tartu, Tallinna, Helsingi ja Moskva üliõpilased (Vananurm 2006: 18).

Maarja Pähnapuu suri 2001. aastal 86-aastasena. Ta on maetud Tartus. Praegu tema poeg Aleksander elab Tartus ning poeg Viktor Kosselka külas, samal ajal töötades

Pihkvas. Poeg Mihkel ja tütar Alli on juba surnud. Neljast lapselapsest kolm elavad Eestis ja üks lapselaps elab Pihkvas.

2. MAARJA PÄHNAPUU MURDEKEELE ERIJOONED

Seto keeleala on jagatud traditsiooniliselt põhjaseto, lääne- ehk lõunaseto ja idaseto murrakualaks (vt 1.1). Põhjaseto ehk seto rannamurre ulatab Lämmi- ja Pihkva järveni. Selles murrakus on palju eripärast sõnavara, mis on seotud kalastusega, seda on omandatud ka vene kaluritest naabritega suheldes. Põhjaseto murrak on samuti ühisjooni Rápina murrakuga ja Tartu murde Peipsi-äärse Võnnu murrakuga. Lõunamurrak, mida on kutsutud ka kesk- või lääneseto murdetavaks, on mitmeti lähedane Võru murde Vastseliina murrakule. Idaseto murrak, mida on kõneldud Petseri ja Irboska vahel, on kõige kiiremini kadunud ja sellest on jäänud vähe keelenäiteid, põhiliselt on sellelt alalt talletatud rahvaluulet. (Pajusalu 2017: 400.) Kosselka külas on räägitud idaseto murrakut, sellepärast keskendutaksegi järgnevalt idaseto erijoontele. See idaseto erijoonte ülevaade põhineb Maarja Pähnapuu murdetekstidel; kui kasutatud on ka muid allikaid, on esitatud viide.

2.1. Idaseto ja Maarja Pähnapuu keelekasutuse häälikulised erijooned

Seto hääldust ja sõnavara on tugevalt mõjutanud vene keel ning seetõttu idaseto häälikulised erijooned langevad enamasti kokku vene keele hääldusjoontega. (Pajusalu 2017: 400.)

2.1.1. Konsonandid

2.1.1.1. Palatalisatsioon

Tavapärane on idaseto murdekeeles venepärane konsonantide palatalisatsioon ehk peenendus, mille puhul palataliseerub tugevamini konsonandi lõpuosa, nt *tekk'* 'tegi', *tiikk'* 'tükk', *jummal'* 'jumal'. Palatalisatsioon võib esineda isegi labiaal- ehk huulhäälikutest konsonantidega: *papp'* 'preester'. Kui konsonandile järgneb *i* ja *j* või on tegemist eespoolsete vokaalidega, siis esineb palatalisatsioon järjekindlalt. Teatud sõnades esineb ka prepalatalisatsiooni, mille puhul hääldub konsonandi ees *i*: *eiss* 'ise' (< **esiq*).

Konsonantide palatalisatsioon mõjutab ka vokaalide kvaliteeti (vt 2.1.2).

2.1.1.2. Konsonantide kvaliteet

Tagavokaalsetes sõnades esineb sageli venepärane tagapoolne *л*, nt *halu* 'valu', *palass* 'põleb' (Pajusalu jt 2009: 189); Maarja Pähnapuu häälduses on nn tume *l* märgitud kujul *l*: *kol* 'kolm', *olõma* 'olema', *palamaldaq* 'põlemata'.

Seto keeles on vene häälduse mõjul tekkinud ka helilised klusiilid ehk sulghäälikud, sibilant ehk sisihäälik ja afrikaat, neid on märgitud ka Pähnapuu häälduses, ehkki mitte päris järjekindlalt: *paaba* ~ *baaba* 'eit, vana naine', *ezä* 'isa', *küdži* 'küpsetas'.

Sõna lõpul esinevad idasetos nii larüngaalklusiil (*q*) kui ka *h*, kusjuures *h* korvab mõnikord algupärase kõrisulghääliku, nt *mõtõh* ~ *mõtõq* 'mõte', *külh* ~ *külq* 'küll'. Sage on larüngaalklusiili assimilatsioon lauses järgneva sõna alguskonsonandiga: *naakõk_kaibma* 'hakake kaevama', *ollip_perreq* 'olid pered'.

Maarja Pähnapuu häälduse eripäraks on, et mõnikord on sõna sees *ng* asemel ka *g*: *kunigass* 'kuningas' ning ilmneb ka vaheldus *ps* : *bs*, nt *tops* : *tobsi* 'topsi'.

Metateesi kaudu on idasetos võinud püsida sõnalõpuline *n*, nt *pal'no* 'palju' (< **paljon*) (Pajusalu jt 2009: 189). Pähnapuu häälduses on tavaline selles sõnas assimilatsioon: *pall'o* 'palju'.

2.1.2. Vokaalid

Lisaks tavapärasele vokaalharmooniale ilmneb idasetos sageli silbiharmoonia, mille tõttu muutuvad palataliseeritud konsonantide järel vokaalid eespoolseks, seda on rohkelt ka Pähnapuul: *kir'ä* 'kirja', *-vil'ä* 'vilja'; samas esineb Pähnapuul ka eesvokaalsete sõnade muutumist tagavokaalseks: *k'utm* 'külm', *s'aal* 'seal', *ts'asson* 'tsässon, külakabel'. Mõnikord võib silbiharmoonia ilmnedagi isegi siis, kui palatalisatsioon ei ole kuuldav, aga tegemist on konsonandi nt eespoolse hääldusega: *naane* 'naine'.

Sagedasemad funktsionaalsõnad on muutunud tagavokaalseteks, nt *arq* 'ära', *õt* 'et' (Pajusalu jt 2009: 189) Pähnapuu kõnest leidub siiski neist sõnadest nii ees- kui tagapoolseid vorme, mis on seotud eelnevate või mõnel juhul ka järgnevate sõnade ees-

või tagapoolsusega: *keedät ärq* 'keedad ära', aga *palli arq* 'põles ära', *lähä_ess* 'ei läinud', aga *olõ_õss* 'ei olnud', *arp_patanuq* 'ära põlenud'.

Järjekindlalt esineb idasetos ning nii ka Pähnapuul kõrge *y* ja keskkõrge *õ* vokaali eristus: *syna* 'sõna', *sya* 'sõja', *sysar* 'sõsar', *mõts* 'mets', *sõrmuss* 'sõrmus'.

Idaseto murdepruugis on kasutatud ka järjekindlalt *o*-d, Pähnapuu häälduses nt *elo* 'elumaja', *palo* 'palu, nõmm', *moro* 'õu, majaesine'.

Rohkesti on rõhututes silpides lühikesi helituid vokaale: *kistUtamma* 'kustutama', *olliq* 'olid'. (Pajusalu jt 2009: 189-190; Toomsalu 1995: 35)

2.2. Idaseto ja Maarja Pähnapuu keelekasutuse grammatilised erijooned

2.2.1. Muutemorfoloogia

2.2.1.1. Noomenimorfoloogia

Noomenite käänamine on idasetos üldiselt sarnane teiste seto murrakutega. Järjekindlalt esineb *st*-tunnuseline saava käände lõpp, nt *kinäst* 'kenaks', *pehmest* 'pehmeks', *tsirgust* 'linnuks'.

Mitmuse moodustuses on idasetole iseloomulik *a*-mitmus, seda ka Pähnapuu kõnes: *poisalõ* 'poistele', *talla pite* 'talusid pidi'.

2.2.1.2. Verbimorfoloogia

Verbide pööramisel ilmneb järjekindel kahe pöördkonna eristus. Sihiliste verbidega on oleviku ainsuse 3. pöördes lõputa vormid, nt *and* 'annab', *pand* 'paneab', lihtminevikus aga *i*-tunnuselised vormid, nt *and'* 'andis', *pand'* 'pani'. Subjektikesksetel verbidel on oleviku ainsuse 3. pöörde tunnus *-s*, nt *kaos* 'kaob', *satas* 'sajab, kukub', minevikus võib ilmneda tüvegeminatsioon ja *e-* ~ *õ*-tunnus: *kattõ* 'kadus' (< **katoihen*), *sattõ* 'sadas, kukkus' (< **satoihen*).

Imperfekti vormides ei ole reeglina isikulõppe, seda ka Pähnapuul: *sa tõmssiq* 'sa tõmbasid', *miik_kaibi* 'me kaevasime', *tullt_nuuk_.kindraliq* 'tulid nood kindralid'.

2.2.2. Sõnatuletus

Idasetos on sõnatuletus säilinud elavana, kasutatakse palju erinevaid tuletusliiteid. Noomenite tuletamisel on märgatav deminutiivide ehk hellitussõnade rohkus, väga sagedased on *kene-* ~ *kõnõ-*tuletised, nt *poiskõnõ* 'poisikene', *pujakõnõ* 'pojakene'.

Esineb rikkalikult viisiadverbide liiteid, nt *-idsi*: *hill'okõidsi* 'aegamisi', *-(u)isi*: *salahuisi* 'salaja', *-ste* ~ *-stõ*: *hõste* 'hästi', *kõvastõ* 'kõvasti', *küläkene* 'küla'.

Verbiga kasutatakse samuti rohkesti tuletusliiteid, näiteks erinevaid momentaanide ehk ühekordset tegevust tähistavate tegusõnade liiteid, nagu *-aht(a)*: *tsisahti* 'sisises (korra)', *-hut(a)*: *keerahudõdi* 'keerutati (kord või paar kiiresti)', ning ka frekventatiivide ehk korduvat tegevust näitavaid liiteid: *-el(l)e* ~ *-õl(l)õ*: *hirnõlla* 'hirnuda (korduvalt)', *-skele* ~ *-skõlõ*: *muhaskõlla* 'muheleda'.

2.2.3. Süntaks

Idasetos on tavapärase tagaeitus, nt *taha_ss* 'ei tahtnud', kuid Pähnapuu esineb mõnikord ka eeseitust: *ess süvväq* 'ei söödud'.

Maarja Pähnapuu kasutas sageli öeldisena üksikut mineviku kesksõna, seda nii kindla kõneviisi mineku vormides, nt *küläkene arp_patanuq* 'külake on ära põlenud', kui ka tingiva kõneviisi tähenduses: *Ku .päähhä saanuq nii valmiss olnukkiq* 'Kui pähe oleks saanud (kukkunud), nii valmis (surnud) oleks olnudki'. Selle kõrval esineb ka tunnusega *-(s)si(q)* tingivat kõneviisi: *saasiq* 'saaks'.

2.3. Kokkuvõte

Eespool toodud näited osutavad, et Maarja Pähnapuu murdetava on hääldus- ja grammatiliste joonte poolest üsna tüüpiline idaseto murrak, milles esineb samas mitmeid vaheldusi. Nähtavasti võib neid samuti pidada elavale seto keelele iseloomulikeks.

3. MAARJA PÄHNAPUU MURDEJUTUSTUSED

3.1. Tekstide temaatika

Maarja Pähnapuult on talletatud mälestuslikke jutustusi varasemast elust Kosselka külas ja selle ümbruskonnas Setomaal. Ta on jutustanud erinevate pühade pidamisest, näiteks suvistepühast ja selle kommetest. Lisaks on ta kõnelnud Kosselka küla tsässonast, vaestemajast ja eakate inimeste elust seal. Meeleolukas jutustus on tal ka kunagisest külakarjast, lapsepõlvest meenutas ta muuhulgas seto laste mängu. Samuti on temalt talletatud tekste kunagistest dramaatilistest sündmustest Setomaal, näiteks tulekahjudest ja pikseõnnetustest ning Kosselka küla põlemisest sõja ajal. Maarja Pähnapuu mäletas ka värvikaid muinaslugusid, mida tema lapsepõlves räägiti, näiteks sellest, kuidas papp saatis oma lapsed maailma vaatama ja kuidas tont sattus kirikusse. Temalt on üles kirjutatud ka mitmeid rahvapäraseid ütlemisi ja mõistatusi.

3.2. Sagedasemad sõnad

Kaja Teder on oma magistritöös „Kolme setu murraku sõnavara“ esitanud tabeli, milles on 303 idaseto, lõunaseto ja põhjaseto sagedamat sõna. Need sõnad on valitud Tartu Ülikooli murdekorpusest (<https://www.keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus>), mille tekstide põhjal teadur Kristel Uihoaed koostas seto sõnade sagedusloendi (Teder 2015: 24). Järgnevalt on leitud seal olevatele idaseto sõnadele vasteid Maarja Pähnapuu murdejutustustest ja lauludest. Kokku on saadud 265 vastet. Eesmärgiks on võrrelda, kui palju on idaseto ja Maarja Pähnapuu kõige sagedasemate sõnade hulgas ühist sõnavara ning millised on erinevused.

Idaseto murrakus sagedasi sõnu, mis esinesid ka Maarja Pähnapuu tekstides samal häälikulisel kujul, ilmnes kokku 203. Häälikuliselt erinevaid sõnu on 62, neis esineb Pähnapuu häälduses sageli näiteks palataliseeritud konsonant või tagapoolne lateraal *l*.

Sagedaste sõnade loendis esinevad peaaegu kõik eesti keele sõnaliigid: substantiivid, adjektiivid, verbid, pronoomenid, numeraalid, adverbid, konjunktsioonid,

adpositsioonid ja üneemid (nt *õõ*, *ee*, *mm*) (Teder 2015: 24). Järgnevalt on esitatud sõnaliigiti sõnad, milles ilmnesid häälduslikud erijooned; tärn sõna ees tähistab rekonstrueeritud põhivormi.

Substantiivid e nimisõnad. „Nimisõnad on tüüpjuhul käändes ja arvus muutuvad sõnad, mis nimetavad asju (esemeid, olendeid jne) ning saavad lauses esineda aluse ja sihitisena“ (EKK 2007).

Pähnapuu murdekeeles ilmnenuid joned:

ezä ‘isa’ – heliline sibilant *z*;

jummäl ‘jumal’ – palataliseeritud *-l*’;

herra ‘mõisnik’ – sõna lõpus *-ä* asemel hääldab Maarja Pähnapuu *-a*.

hopõn ‘hobune’ – palataliseeritud *-n*’;

hätl ‘häll’ – tagapoolne *t*;

**kangass* ‘kangas’ – *g* ees esineb velaarasaal ja sõnalõpuline sibilant on pikk;

kepp ‘kepp’ – palataliseeritud *-p*’;

**kott* ‘kott’ – palataliseeritud *-t*’;

**kunigass* ‘kuningas’ – *g* ees on velaarasaal kadunud, sõna lõpul on pikk sibilant;

lats ‘laps’ – palataliseeritud *-ts*’;

miiss ‘mees’ – palataliseeritud pikk *-ss*’;

naane ‘naine’ – *-õ* asemel esineb *-e* nn palataliseeritud *n*-i järel, kuigi ei ole märgatud palatalisatsiooni;

pink ‘pink’ – palataliseeritud *-k*’;

poiss ‘poiss’ – palataliseeritud pikk *-ss*’;

sysar ‘õde’ – palataliseeritud *-r*’;

riihi ‘rehehoone’ – *rehi* asemel ajalooliselt vanem vorm (vrd soome *riihi*);

tal ‘talv’ – palataliseeritud *-l*’;

tütär ‘tütär’ – palataliseeritud *-r*’;

vezi ‘vesi’ – heliline sibilant *z*;

**vanapakan* ‘vanapagan’ – esineb palataliseeritud *-n*’.

Adjektiivid e omadussõnad. „Omadussõnad on tüüpjuhul käändes, arvus ja võrdlusastmes muutuvad sõnad, mis väljendavad omadust ja võivad lauses esineda ühilduva täiendina või öeldistaitena“ (EKK 2007).

illoss´ ‘ilus’ – palataliseeritud pikk *-ss*´;

k’utlm ‘külm’ – palataliseeritud *-k*´, mille järgneb *u*, nn tume *-t* ja helitu *-m*;

suur´ ‘suur’ – esineb palataliseeritud *-r*´;

valmiss ‘valminud’ – sõna lõpus esineb pikk *-ss*.

Verbid e tegusõnad. „Tegusõnad on tüüpjuhul pöördes, ajas, kõneviisis, tegumoes ja kõneliigis muutuvad sõnad, mis väljendavad tegevust ja esinevad lauses öeldisena“ (EKK 2007).

olõma ‘olema’ – nn tume *-t*;

.küüsümä ‘küsimä’ – pikk *üü*;

mälehtäm(m)ä ‘mäletama’ – sõna keskel ilmneb *-h*;

**toht’ma* ‘tohtima’ – esineb palataliseeritud *-t*´.

Eitusverbi vormid:

ei, õi ‘ei’ – vahelduvad ees- ja tagapoolsed sõnakujud;

es, õs ‘ei’ – vahelduvad ees- ja tagapoolsed sõnakujud.

Pronoomenid e asesõnad. „Asesõnad on tüüpjuhul iseseisvad mitte-täistähenduslikud sõnad, mis muutuvad käändes ja arvus“ ning asendavad lauses nimi-, omadus- või arvsõnu (EKK 2007).

kes, kiä, kua ‘kes’ – pronomeni ilmneb kolmel erineval kujul;

kyik´ ‘kõik’ - palataliseeritud *-k*´;

ma, maq, minäq ‘mina’ – vahelduvad kolm erinevat pronomeni kuju;

mi, mii, miiq ‘meie’ – vahelduvad kolm erinevat pronomeni kuju;

mis, mia ‘mis’ – kaks erinevat pronomeni kuju;

muni ‘keegi’ – pronomenis esineb *y* asemel *u*;

sa, sinä, saq ‘sina’ – vahelduvad kolm erinevat pronomeni kuju;

seo, soo ‘see’ – need vormid on Pähnapuul tavaliselt *sjoo* asemel.

Numeraalid e arvsõnad. „Arvsõnadeks nimetatakse sõnu, mis väljendavad asjade hulka ning muutuvad käändes ja arvus. Tähenduse järgi jagunevad arvsõnad omakorda kaheks: põhiarvsõnad ehk kardinaalid ja järgarvsõnad ehk ordinaalid“ (EKK 2007).

kats´ ‘kaks’ – sõnades esineb palataliseeritud *-tš*´;

kol´ ‘kolm’ – nn tume venepärane *-t, m* on sõna lõpul kadunud;

üts 'üks' – palataliseeritud *-tš*.

Adverbid e mäarsõnad. „Iseseisvatel mäarsõnadel on kokkupuutepunkte käänduvate nimi- ja omadussõnadega, käändumatute ehk vaegomadussõnadega ning (mitte iseseisvate) abimäarsõnade ja kaassõnadega“ (EKK 2007).

eiss 'ise' – prepalatalisatsioon ja sõna lõpus on pikk *-ss*;

edezi 'edasi' – heliline sibilant *z*;

katõkõsõ 'kahekesi' – *g* asemel ilmneb ka tugev *k*;

kuiiss 'kuidas' – sõna lõpus pikk *-ss*;

k'ulq 'küll' – esineb palataliseeritud *-k'*, millele järgneb *u*;

pall'o 'palju' – palataliseeritud *-ll'*;

siss 'siis' – sõna lõpus esineb pikk *-ss*;

sääł, s'aał 'seal' – esineb tume *-ł* ning vahelduvad ees- ja tagapoolne sõnakuju;

väiga, väega 'väga' – sõna esineb nii *i-* kui ka *e-*ga;

võij-olla 'võib-olla' – ilmneb kokkuhääldus;

ärq, ar, arq 'ära' – sõna esineb nii ees- kui ka tagapoolsena.

Konjuktioonid e sidesõnad. „Sidesõnad on muutumatud sõnad, mille ainsaks süntaktiliseks funktsiooniks on siduda lauses moodustajaid, seejuures viimaste vormi mõjustamata“ (EKK 2007).

a, aq 'aga' – vaheldub sõnalõpuline larüngaalklusiil;

ja, niq 'ja' – Pähnapuu kasutab mõlemat sidesõna;

et, õt 'et' – vahelduvad ees- ja tagapoolse vokaaliga sõnakujud;

ka, kaq 'ka' – vaheldub sõnalõpuline larüngaalklusiil;

kooniq 'kuni' – sõna lõpul larüngaalklusiil.

Adpositsioonid e kaassõnad. „Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses nimisõna(fraasi) juurde, andes sellele ligilähedaselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused“ (EKK 2007).

ala, ata 'alla' – vahelduvalt esineb nn tume *ł*;

pääł, pääl 'peal' – vahelduvalt esineb nn tume *ł*.

Maarja Pähnapuu murdetekstidest ei ole leitud vasteid 38 sõnale, mis enamasti on substantiivid, aga oli ka mitmeid selliseid verbe ja pronoomeid. Ilmselt nende sõnade puudumine on tingitud tekstide temaatikast.

3.3. Eripärased sõnad

Maarja Pähnapuu murdejutustustes kasutatud eripäraste sõnade hulgas oli rohkesti vene laensõnu, aga esines ka mitmeid huvitavaid omasõnu ja hulganisti *kene-/kõnõ*-liitega deminutiive ehk hellitussõnu. Kõigepealt on järgnevalt käsitletud omasõnu, siis vene laensõnu ja deminutiive.

3.3.1. Omasõnad

Omasõnade all on järgnevalt mõistetud sõnavara, mis ei ole laenulist päritolu.

Substantiivid e nimisõnad:

- *hellänimi* 'hellitusnimi' (SS)

Vanast setä külästä kutsutagi_iss, hõigati hellänime piteh linnast ja Peterbuurast. 'Vanasti seda külaks ei kutsutudki, hõigati hellitusnimega linnaks ja Peterburiks.'

- *näidsik* 'teenijatüdruk' (SS)

Papp' ütäl': „Seo olõ_õi_ naane, seo om näidsik ja näidsiko latsõq.“ 'Preester ütles: „See ei ole naine, see on teenijatüdruk ja teenijatüdruku lapsed“.'

- **palluss* 'palvus' (SS)

Vanast .viidi nuup_pühäzek_kyik' ts'assona mano ja, tahh' siss peeti noid palluizi. 'Vanasti viidi need pühased kõik külakabeli juurde ja seal siis peeti noid palvusi.'

- **pahr* 'kult' (SS)

Papil uma tsiga .otsõ_jop_pahru. 'Preestril oma siga otsis juba kultu (tahtis paarituda).'

- **puul'pühä* 'laupäev' (SS)

Puul'bühä küti sanna. 'Laupäeval kütsin sauna.'

- **ruga* 'heinakuhi' (SS)

Pujas_saava inne .itma ku imä – haina ruaq, kuhi. 'Pojad saavad enne ilma (st sünnivad) kui ema – heina kuhjad, kuhi.'

- **ruug* 'paks supp, puder' (SS)

puhastage ruvva kartoka arq! 'puhastage supi kartulid ära!'

- *tõra* 'tõrelemine' (SS)

Nali iks om paremb ku tüli ja tõra ja tapõluss. 'Nali on ikka parem kui tüli ja tõrelemine ja kaklus.'

- **virges* 'vagu' (SS)

A kua sai kykõ inne .virksega .otsa 'Aga kes sai kõige enne vaoga lõpuni.'

Adjektiivid e omadussõnad:

- **halluss* 'valus' (SS)

Tege .puhta tüü, pattav ni halluss. 'Teeb puhta töö, palav ja valus.'

- *hanguh* 'köveras' (SS)

Virgal hobõsõl jalah hanguh, laisal iho säläh. 'Virgal hobusel jalad köverad, laisal ihu seljas.'

- *hämõ* 'hämar; hämarus'

Sais_siss õdagust jo hämost Petserehe. 'Jõudsime siis õhtul juba hämaraks Petserisse.'

Adverbid e mäarsõnad:

- *hill'okõidsi* 'aegamisi' (SS)

Mu peremiiss' kaij_et, maq sõida_aiq, hill'okõidsi lasõ minnäg. 'Minu peremees vaatas, et ma ei sõida ja aegamisi lasin minna.'

- *käbräh* 'kortsus' (SS)

kual oll' .lehtkik_käbräh. 'Kellel oli lehtki kortsus.'

- *salahuisi* 'salaja' (SS)

A papil oll' siss tuu naane salahuisi võõdõt 'Aga preestril oli siis too naine salaja võetud'

- *tsilgõ-tsalgõ* 'tilkhaaval, vähehaaval' (SS)

.mõtsa lätsim_minemä- kyik' kraam' tsilgõ-tsalgõ .kattõ. 'Metsa hakkasime minema – kogu kraam vähehaaval kadus ära.'

Tegusõnad e verbid:

- **hel'oma* 'hõljuma; liikuma' (SS)

Oll' rattak_kak_.kuulõga läbi .lasknuq, a õks sai siiäk_kodo poolõ helloq. 'Oli rattad ka kuulidega läbi lasknud, aga ikka saime siia kodu poole hõljuda (st sõita).'

- *hõl'oma 'hõljuma' (SS)

anni kepikese kätte, .hõll'o kodo poolõ. 'andsin kepikese kätte, hõljusin kodu poole.'

- *keerahhutama 'kord või paar keerutama' (SS)

Võtt' .tsiakõnõ kuis_tä tah keerahtu, üte risti .kül'ge. 'Seakene võttis, kuidas ta seal keerutas, ühe risti külge.'

- *kõrpimä 'lürpima' (SS)

„Põrsa_muudu sei puulivvast, kõr'be .ruuga rohe peräst.“ 'Põrsa moodi sõi puukausist, lürpis suppi küna põhjast.'

- *lābemä 'maldama, kärsima' (SS)

Kes säääl eläjid läbezi käijäq, tohi_iss koobastki .vällä tuttaq. 'Keda seal loomi maldas vaadata, ei tohtinud koopastki välja tulla.'

- *peesütämä ~ .peestämä 'soojendama' (SS)

Siss_olõ_õit_tälle nii kuum, olõ_õit_tuud kirbidsä .peestämist. 'Siis ei ole tal nii kuum, ei ole seda telliskivi soojendamist.'

- *präätamä 'ketrama' (SS)

siss s'aal kua viil .joudsõq, siss nuuq .rahvalõ .präädiq. 'siis seal kes veel jõudsid, siis need inimeste jaoks ketrasid.'

- *püretämä 'teise värviga eelvärvima (enne põhivärvimist)' (SS)

Umpli ma tõõsõk_kaadsaq, püredi arq. 'Ma õmblesin teised püksid, (eel)värvisin ära.'

- *ravitsama 'söötma' (SS)

Miip_puul kõõ .pappõ raviti. 'Meie juures alati toideti preestreid.'

- *rāksmä 'praksuma, ragisema' (SS)

mõtsakõnõ .rākse, ku .sattõk_kooba pääle suurõh_hirreq. 'metsakene praksus, kui kukkusid koopa peale suured palgid.'

- *tsiukuma 'pritsuma, piserdatud olema' (SS)

„A mat_tohi_is .sõita, papi .rõiva art_tsiugudõq.“ 'A ma ei tohtinud sõita, preestri riided ära piserdada.'

- *tsisahama 'sisisema' (SS)

nigu tsisahti innõ ku liiva sisse .sattõ. ‘Nagu sisises ainult, kui liiv sisse kukkus.’

- **tsuskama* ‘torkama’ (SS)

Sääł tohi_iss nynnagi .vällä tsusadaq. ‘Seal ei tohtnud ninagi välja torgata.’

3.3.2. Vene laensõnad

Idaseto sõnavara üheks tähtsamaks erijoonteks on vene laensõnade rohkus (Pajusalu jt. 2009: 187). 1920. aastal elas Petserimaal venelasi umbes kaks kolmandikku ja setosid üks kolmandik. Elades venelaste naabruses, on Ida-Setomaal elanud setod olnud vene kultuuri ja keele poolt mõjutatud. Seetõttu on idaseto murdekeel võtnud vastu palju vene laene nii sõnavaras kui ka foneetikas. (Must 2000: 9)

Maarja Pähnapuu sõnavaras võib samuti kohata palju vene laensõnu:

- *askotka* ‘pommikild’ < *осколок*, laensõna lähtub vene genitiivvormist *осколка* (Must 2000: 27).

Munõl lei pää poolõst .askotka pattuga, noh suurõl .laskmisõq. ‘Mõnel löi pea pooleks pommikilluga, noh suurel laskmisel.’

- *hots´* ‘kasvõi, isegi’ < *хоть* (Must 2009: 46).

Hots´ kolmõst päävästki rekisteeriq ärq, siss olt iks risti_inemine. ‘Kasvõi kolmeks päevaks registreeri ära, siis oled ikka ristiinimene.’

- **huulits* ‘tänav’ < *улица*

Sõda tull´ .aidu piteh, huulitsit piteh, määnestki syal .hoitmist olõ_õss. ‘Sõda tuli mööda aeda, mööda tänavat, mingisugust hoolitsust sõjal ei olnud.’

- *iva .aḡ´gõl* ~ *evangel* ‘evangeelium’ < *евангелия* (Must 2009: 38).

Sõna pearõhk on liikunud laensõnades esisilbile (Must 2009: 529).

Võtt iva .aḡ´gõli kätte. ‘Võttis evangeeliumi kätte.’

- **karatama* ‘kaevama’ < *капать* (Must 2009: 78).

Kaibik_kartokit tarõh, latsõ mässiq ja laulik_ka: „Kartosku kapat´.“ ‘Kaevasime kartuleid toas, lapsed mürasid ja laulsid ka: „Kartuleid kaevama.“’

- *kartoska, kartoška* ‘kartul’ < картошка, š ~ s konsonandivaheldus. „*Kartosku kapat*‘. “ ‘Kartulit kaevama.’

- *kiisla ~ kissel* ‘kaerakile’ < кисель (Must 2009: 97-98). Vene esisilbi rõhulist vokaali on edasi antud nii pika kui ka lühikese vokaaliga (vrd Must 2009: 514).

No läts´ siss .kiisla .kiimä, hiideti .kiisla .liuda, jo tah papiq seiq. ‘Noh läks kaerakilet keetma, visati kaerakilet puukaussi, juba siin preestrid sõid.’

- *kirbits* ‘telliskivi’ < купич (Must 2009: 102). Sõnalõpus on vene -u asemel -ts (vrd Must 2009: 501).

Tulli kotost, ezä tull´ Pelkovast kodo õdagu, pand´ verevä savi kirbidsä. ‘Tulin kodust, isa tuli Pelkovast koju õhtul, pani punase savist telliskivi.’

- *korron* : *korona* ‘paastu ajal keelatud söök’ < скромное (Must 2009: 126). Sõnaalguline konsonantühend on lihtsustatud *k*-ks ja *mn*-ühend *n*-iks.

Tuu oll´ suvisõpühi .riidi ja .riidine päiv oll´ paastu päiv, siss lihha ja .piimä ess süvväq, tuu oll´ korron. ‘Too oli nelipühad, reede ja reedene päev oli paastu päev, siis ei söödud liha ja piima, too oli paastu ajal keelatud söök.’

- *kopik ~ kopkas* ‘kopikas’ < копейка (Must 2009: 122). Laensõna esineb kahel kujul.

Nii hoolidsi .hindäle rahakopikat, siss ka_dah sai seo tarõ. ‘Nii muretsesime endale raha, siis ka sai siin see maja (ostetud).’

- **kraasin – kerassiin* ‘petrooleum’ < керосин (Must 2009: 94). Esimese silbi rõhutu vokaal on võinud kaduda.

Ja meil oll´ nii linnu ni kraasinakarraq, kyik´ s´aat aht. ‘Ja meil oli nii linasid ja petrooleuminõud, kõik seal all.’

- **kudr´akõnõ* ‘lokike’ < кудря (Must 2009: 149). Sõna keskel on venepärane palatalisatsioon säilinud kagueesti, eriti Seto ja keelesaarte murrakus (Must 2009: 511).

Ajavak kud´rakõsõp_pähä,.vär´mvä huulõkõsõq, .värmväk_kiüidsekeseq. ‘Keeravad lokid, värvivad huuled, värvivad küüned.’

- **lezatama* ‘lebama, pikutama’ < *лежать* (Must 2009: 174); *ležo* ‘ahjupink’ (SS)

Ležo pääl .*istõ*, *vahel* .*kindakõist*, *kapudakõist ka kudi*, *jovvak_ka_ass*, *lezat_kaq*. ‘Ahjupingi peal istus, mõnikord kinnast, sukke ka kodus, ei jõudnud, siis pikutas ka.’

- *maama* ‘ema’ < *мама*

Mak_küüsse: „*Maama*, *midäss tätä tege kirbidsägaq*.“ ‘Ma küsisin: „Ema, mida ta teeb telliskividega.“’

- *.*mol'tva* ‘palve’ < *молитва* (Must 2009: 205). Teise silbi rõhutu *i* on kadunud.

Vanast . talsipühi .aigu käve papp' .moltvagaq. ‘Vanasti jõulupühade ajal preester käis palvega.’

- *nadsalnik* ‘ülem’ < *начальник*. Sõnas ilmneb *-ч* vastena nõrk afrikaat *-ds*. Sufiks *-nik* on üldiselt tulnud vene keelest laensõnade abil ning märgib isiku ameti või tegevusala (Kasik 2004: 117).

Olõss ma olnon_nadsalnik, *ma viil .pannut_teid .Pelikovva hainalõ .k'auga*, *küls_ siss .naanut_ tiidmä*, *miss_om villak ja miss_om tüü!* ‘Oleks ma olnud ülem, ma oleksin veel pannud teid Pelikovva heinale käima, küll siis oleksite hakanud teadma, mis on villane jalarätt ja mis on töö!’

- *pat'uska ~ batjuška* ‘õigeusu preester’ < *батюшка* (Must 2009: 32). Sõna alguses esineb nii heliline kui ka helitu klusiil.

Mihail .Petrovits läts' .kääpä pääle, ütelt papile: „*Pat'uska*, *tunt' om kerikohe lännuq*.“ ‘Mihail Petrovits läks hauakünka peale, ütles preestrile: „Preester, tont on kirikusse läinud.“’

- *.*puha.del'nä* ‘vaestemaja’ < *богадельня* (Teder 2013: 18).

Nuum_munaq viidi Irboskahe .puha.del'nähe. ‘Need munad olid viidud Irboska vaestemajja.’

- *.*prihooda* ‘kogudus’ < *приход*

A siss nuup_ prihoo-daj ja suurõba papiq .ütli papilõ_õt: „*Sul_om naane ja latsõq*, *a papil olõ_õi .õigust naist pitäq*.“ ‘Aga siis need kogudused ja

suuremad (st tähtsamad) preestrid ütlesid preestri-le, et: „Sul on naine ja lapsed, aga preestritel ei ole õigust naist pidada.“

- **präädi(ta)ma* ‘ketrama’ < *прясть* (Must 2009: 306).

präätedi, tetti, koeti, käuti hainal. ‘kedrati, tehti, kooti, käidi heinal.’

- *ritka* ‘rõigas’ < *редька* (Must 2009: 333).

.ritka ka olõ kaksõnu ‘rõika ka olen rebinud’

- **ruublikõnõ* ‘rublakene’ < *рубль* (Must 2009: 340). Ilmneb pika esisilbi vokaaliga vorm.

noh kats’ sata .ruublikõist rahha ka majah ‘noh kakssada rubla raha ka majas’

- **taarast’* ‘(küla)vanem’ < *староста*

Mu mehe_ ezä oll’ .kats’ kümmend kats’ .aastakka ts’assona taarast’.

‘Minu meheisa oli kakskümmend kaks aastat külakabeli vanem.’

- **tuumatama* ‘mõtleva’ < *думать*.

Mõista_ aik_ kõtt kynõldaq ja tuharat .tuumataq. ‘Ei oska kõht kõnelda ja tuharad mõtelda.’

3.3.3. Deminutiivsõnad

„Deminutiiv ehk vähendussõna on vähendava, meelitava, hellitleva tähendusega sõna“ (EKK 2007). Deminutiivne liide võib liituda omastavale või nimetavale tüvevormile. Liide *-kene/-kõnõ* liitub harilikult omastavas käändes tüvele. Selle tuletusaluseks on tavaliselt nimisõna, kuid võib üksikjuhtudel olla ka omadussõna. (EKK 2007) Enamasti, kuid mitte alati sõltub liite ees- või tagavokaalse variandi lisamine tüve ees- või tagapoolsusest. Maarja Pähnapuu murdejutustustes ilmses 6 *kene*-liitega ja 18 *kõnõ*-liitega deminutiivsõna.

Nimetav tüvi: *perekene* dem < *pereh* ~ *pereq* ‘pere’ (om. *perre*); *poiskõnõ* dem < *poiss* ‘poiss’; *väidskene* dem < *väitś* ‘nuga’;

Nimetav või omastav tüvi: *kuurmakõnõ* dem < *kuurma* ‘koorem’; *küläkene* dem < *külä* ‘küla’: *munakõnõ* dem < *muna* ‘muna’;

Omastav tüvi: *hobõzõkõnõ* dem < *hopõh* ~ *hobonõ* 'hobune'; *jalakõnõ* dem < *jalg* 'jalg'; *kannikõnõ* dem < *kann* 'kannuke'; *kepikõnõ* dem < *kepp* 'kepp'; *kündlegarbikõnõ* dem < *kündlekarpp* 'küünlakarp'; *lambakõnõ* dem < *lammass* 'lammas'; *lehmäkene* dem < *lehm* 'lehm'; *mõtsakõnõ* dem < *mõts* 'mets'; *perrekene* dem < *pereh* ~ *pereq* 'pere'; *pujakõnõ* dem < *poig* 'poeg'; *pułgakõnõ* dem < *pulk* 'pulk'; *rohekõnõ* dem < *ruih* 'küna'; **sadulakõnõ* dem < *satol* 'sadul'; *suurõbakõnõ* dem < *suurõp* 'suurem'; *syakõnõ* dem < *sõda* 'sõda'; *tsiakõnõ* dem < *tsiga* 'siga'; *tulõkõnõ* dem < *tuli* 'tuli'; *tütrekene* dem < *tütär* 'tütar'.

3.4. Kokkuvõte

Maarja Pähnapuu murdejutustustes ilmneb rohkesti idaseto jooni kõigil keeletasanditel. Eriti rohkesti on eripärast sõnavara. Pähnapuu keelele on iseloomulik nüansirohkus ja samast sõnast erinevate variantide kasutamine nii keelelistel kui ka stiililistel põhjustel.

4. MAARJA PÄHNAPUU LAULUDE KEEL

4.1. Ülevaade seto rahvalaulude eripärast

Laul lätt läbi Setomaa hõpõhelme helinäl ‘laul läheb läbi Setomaa hõberaha kõlinal’ – selliste sõnadega on kujutanud seto laulu Veera Pähnapuu. Hõbeehted ja laul on olnud seto naiste jaoks väga tähtsad. Seto laul võiks olla setode jaoks nagu teine suhtluskeel. Kunagi oli loomulik väljendada ennast laulusõnadega, kuid tänapäeval see komme on kadunud. (SEJL)

Seto rahvalaulude eripäraks on mitmehäälsus. Võrreldes teiste läänemeresoome rahvastega, seto koor on kahe- või enama häälnel (SEJL). Tavapärase on seto koorilaulu jaotumine kaheks kohustuslikuks partiiks. Seto koori ülemist kõrget häält kutsutakse *killõ*, alumist *torrõ*. Seto laul kuulub teksti ja meetrika poolest regilaulu traditsiooni. (SMLT 2009)

„Seto koorilaulule on iseloomulik eeslaulja ja koori vaheldumine: tavaliselt laulab eeslaulja värssi ning koor liitub rea lõpusilpidel eeslauljaga ja kordab sama värssi. [...] Koori ja eeslaulja värss on sageli nii muusikaliselt kui tekstiliselt natuke erinev. [...] Tavaliselt laulab eeslaulja kõnelähedasemalt ning koor kordab värssi meloodilisemalt ja rütmiliselt stabiilsemana“ (SMLT 2009).

Kooris korratakse või jätkatakse eeslaulja viisi (*torrõ*), aga üks laulja kordab eeslauljat ühe viisiga, mis on *torrõdest* teravam, ja laulab temast kõrgemalt (*killõ*). Suhteliselt puhtal kujul võib sellist burdooni tüüpi kahehäälsust kohata töö- ja kombelauludes. (Pärtlas 2008: 107)

Seto rahvalaulus esinevad ka ühehäälsed soololaulud: hällilaulud, karjaselaulud, surnuitkud, loitsud ja lastelaulud. (SMLT 2009)

Triinu Ojamaa, Žanna Pärtlas ja Andreas Kalkun oma uurimustöös jaotavad seto laulud teksti, muusika, värssimõõdu ja esituskonteksti järgi. Itkud, regilaulud ja uuemad laulud jagunevad värssimõõdu ja teksti järgi. Itke lauldakse matustel ja pulmades. (SMLT 2009)

Seto regilaulud on elulaulud, mida laulavad naised (Kalkun, Abrams 2014: 15). Traditsiooniliselt regilaul oli seto külades parim meetod enda mõtete edastamiseks.

Elulaulu poetika oli enamasti naiseelust. Need võisid olla ka vaeslaste ja karjalaulud ning mõrsja ja surnuitkud. Elulaulus ei laulda romantikast või armastusest. Naised laulavad sellest, mis puudutab neid ennast. See võib olla oma perest, vanematest, mehest, lastest. (Kalkun, Abrams 2014: 14) Regilaulu muusikalised žanrid on enamasti loitsud, lugemised, loodushäälendid, lastelaulud (SMLT 2009).

Seto laule võib jaotada kolmeks rühmaks: vanad laulud, korralaulud ja improvisatsioonid. Vanadel lauludel on lüroepiline tähendus, korralaulud tähendavad aga lüürilisi laule. Seto laulud jagunevad veel naiste-, meeste- ja lastelauludeks. Eestis olid olnud laulutraditsiooni kandjateks naised, samal ajal kui mehed harrastasid rohkem instrumentaalset muusikat. Setomaal on ka meestelaulude traditsioon, kuid meeste laule on olnud palju vähem kui naiste laule. Seto meestelaul erineb naistelaulust nii laulude tekstide kui ka muusikalise stiili ja laulmismaneeri poolt. (SMLT 2009)

Seto laulukultuuris on väga oluline improviseerimine ning hea seto laulja on see, kes oskab improviseerida mistahes teemal (Kalkun, Abrams 2014: 11). Samuti eestitleja (*iistitlejä, sõnolinõ*) peab oskama kohapeal laulda igast asjast. Sõnaosavat laulunaist nimetatakse lauluemaks. (SMLT 2009) Improviseerimisoskust kontrollitakse mitmetel lauluvõistlustel. Näiteks Seto Kuningriigi päeval üheks tähtsamaks sündmuseks on *sõnolistõ* võistlus. Sellel võistlusel saavad lauljad võistelda ja siis on võimalik näha, kes sai luua ilusaima laulu. (Kalkun 2011: 39) „Headeks laulikuteks peetakse neid, kes suudavad improviseerida: luua traditsioonilist poetikat, meetrikat ja vormeleid kasutades uusi laule või siis lisada vanadesse lauludesse omalt poolt midagi individuaalset“ (SMLT 2009).

Seto laulikud on saanud rahvusvaheliseltki kuulsaks oma improviseerimisvõimega, mis on väljendunud oskuses leida sobivaid sõnu erinevates olukordades ning vormida oma mõtted ja tunded traditsioonilisse kunstilisse vormi. On tähelepannev, et 1780-st talletatud seto regilaulust koguni 210 on improvisatsioonilised (Kalkun 2011: 86).

Enamasti koosnes koor Setomaal lauljatest, kes olid teineteisele sugulased või elasid samas külas (SMLT 2009). Kosselka külas tegutses külakoos, mille tuntud eestlauljaks oli lauluimä Maarja Pähnapuu (vt 1.3.).

4.2. Pähnapuu laulude temaatika

Enamasti Maarja Pähnapuu laulud on itkud emale, õele, vennale, mehele, oma sõbrannale Alli Vihurile ja hõimudele ehk sugulastele. Kuigi leidub ka hällilaule, mida ta laulis oma lastele. Mõned laulud on ka Kosselka külast ja Setomaa ümbruskonnast, näiteks „*Hallõ Setomaad*“. Lisaks oli palju laule pühadest, näiteks mõlapäevast, kadripäevast, iljapäevast. Võib kohata ka laule temast endast või seto naistest ja laule sõja ajast, näiteks „*Uibuneiu*“, „*Tii esil ilosõnaq*“, „*Venna sõalugu*“.

4.3. Pähnapuu laulude erijooned

Maarja Pähnapuu laulude erijooneks on sõnavara üldine rikkus. Pähnapuu lauludes võib kohata inversioone, mida tihti luules kasutatakse, ja palju ekspletiive, mille abil väljendatakse emotsionaalset lisaväärtust. Kõigepealt on järgnevalt käsitletud inversioone, siis ekspletiive ning lõpuks laensõnu.

4.3.1. Inversioonid

Inversioon tähendab ebatavalist sõnade järjekorda, mida rahvalauludes ja luules võidakse kasutada värsitehnilistel ja muudel kunstilistel kaalutlustel (Põldmäe 2002: 50). Maarja Pähnapuu poolt lauldud rahvalauludes leidub mitmeid inversiooninäiteid. Huvitav on seejuures, et inversioon võib olla aluseks ekspletiivide tekkele, seda eriti pronoomenite puhul (vrd 4.3.2). Näiteks olgu toodud järgnevad värsid:

Omme meil küll rootsi no ruuna ‘On meil küll rootsi nood ruunad’ – pronoomen on viidud adjektiivse atribuudi ja põhisõna vahele (tavaline sõnajärg: *omme meil küll no rootsi ruuna*).

Vanast olli viina ma tegijä ‘Vanasti olin viina ma tegija’ – pronoomen on viidud atribuudi ja selle põhisõna vahele (tavaline sõnajärgi: *olli ma viina tegijä*).

Armas naka ma juttu ajamahe ‘Armas hakkan ma juttu ajama’ – pronoomen on viidud adjektiivist eemale verbi järele (tavaline sõnajärg: *armas ma hakkan juttu ajama*).

4.3.2. Ekspletiivid

Maarja Pähnapuu lauludes võib kohata palju ekspletiive. Kati Allmäe on oma magistritöös seto ekspletiividest (2012) määratlenud seto ekspletiivide kasutust järgmiselt: „Ekspletiivi sisestamine on leksikaalne protsess, mille käigus poolitatakse sõna kahe kõnetakti vahel ning asetatakse sinna vahele uus sõna, mis on omakorda kõnetakt“ (Allmäe 2012: 26). Ekspletiividenäiteid saab kasutada erinevat liiki sõnu. Järgnevalt ongi toodud näiteid sõnaliigiti.

4.3.2.1. Partiklid ja adverbid

Pähnapuu rahvalauludes võivad ekspletiividenäiteid esineda **jo(q)* ‘juba’, **jallõ* ‘jälle, taas’, **noq* ‘nüüd’, **sääl* ‘seal’, **viil* ‘veel’, **õks* ‘ikka’:

läke ks kolka mi kul'a-jo-tamma ‘lähme kolka me ju meelt lahutama’

tõiste viirde mi veerä-jo-tamma ‘teise äärde me juba veeretama’

vell'okõnõ sa noorõ-jo-kõnõ ‘vennakene sa juba noorekene’

jääse kaema meid kavvõ-jo-litsõ ‘jäävad vaatama meid juba kaugel elavad’

näiokõnõ sa noorõ-jallõ-kõnõ ‘neiukene sa jälle noorekene’

näiol ommaq küll sini-jallõ-silmäq ‘neiul on küll jälle sinised silmad’

kullakarva ommaq silmä-jallõ-kulmuq ‘kullakarva on jälle silmakulmud’

pall'o sõna-sääl-pallõmista ‘paljude sõnadega seal palumist’

Vinne ks-maal vil'ä kuiosõ, Saarõmaal sarra palasõ ‘Ikka Venemaal viljad kuivavad, Saaremaal sarrad põlevad’

pää ks-rauda rapsahudi ‘pearauda (=mõõka) ikka raputasin’

ar'a ks lasiq, sõbrakõnõ, sa laulu-vil-pargist ‘ära ikka lasid (=läksid), sõbrakene, sa veel laulusalgast’

illos ommõ, sõbrakõnõ, teil uiibo-viil-aida ‘ilus on, sõbrakene, teil veel õunaaeda’

4.3.2.2. Pronoomenid

**miq* ‘meie’

tuust sai puu-meil-livvakõnõ ‘toost sai meil puu liud’

iskeq ilo-mi-kõrrakõnõ ‘laulgem me laulukorda’

4.3.2.3. Verbid

**om* 'on', **pandma* 'panema', **sõitma* 'sõitma'

paiu-panni-pilli tälle puusa pääle 'pajupilli panin tema puusa peale'

sya-sõidiq-tõllaq kui moro pääle 'sõjatõllad sõitsid kui õue peale'

puu-olli-myyk õks puusa päällä 'puumõök oli ikka puusa peal'

liha- omma -võõdõh meil leinälinõ 'ülestõusmispühad on meil leinalised'

muna- omma -pühi murrõlinõ 'munapühad on murelikud'

4.4. Haruldused sõnad Pähnapuu lauludes

Maarja Pähnapuu sõnavaras leidub palju omapärast sõnakasutust ja sõnavara, järgnevalt on kõigepealt vaadeldud omasõnu sõnaliikide kaupa ning seejärel tema lauludes esinevaid laensõnu.

4.4.1. Omasõnad

Omasõnavaras on kõige rohkem eripäraseid substantiive, aga esineb ka mitmeid omapäraseid verbe, adverbe jm.

Substantiivid e nimisõnad:

- **hannaruuds* 'sabaroots, sabajuur'

Lasõ kõo tälle kõtu pääle, haava hannaroodsu pääle, sis ma vanast vallalõ saa!

'Lasen kase talle kõhu peale, haava sabarootsu peale, siis ma vanast lahti saan!'

- *hiiro, hiirokõnõ* 'hiirekarva, helehall hobune' (SS)

hiiro tull' mano hirnõlla 'Hiirekarva hobune tuli juurde hirnudes'

Hiirokõnõ, hall'kõnõ, mustakõnõ, mu hopõn 'Hiirekarva, hallikene, mustakene, mu hobune'

- **kallõh* 'kallak' (SS)

Hani kari kaldõh kallõ 'Hanekari kallakul pööras'

- *kullus* 'kuljus'

Korvi tävve panõ sullõ kulluista 'Korvi täie panen sulle kuljuseid'

- **munaloomka* 'munaveeretamismängu koht' (SS)

Olõ-i inäp mäe pääl munaloomkat, olõ-i inäp muna veerütäjit ‘Enam ei ole mäe peal munaveeretamismängu kohta, ei ole enam veeretajaid’

- *sagarik* ‘vihmahoog’ (VMS)

Veeri_s siia, vihmakõnõ, tulgu-i siia, sagarik! ‘Ära veere siia, vihmakene, ära tule siia, vihmahoog!’

- **ubasuu* ‘ubasuu (?= hubasuu, õrnahäälnene) (neiu)’

nakas naist õks naitõmahe /.../ ubasuud õks otsimahe ‘hakkas naist ikka võtma /.../ ubasuud ikka otsima’

- *ülä* ‘abielumees’ (Mägiste 2007: 110)

Kui sa_ks kutsut tuud ülä maamat? ‘Kuidas sa kutsut toda peigmehe ema?’

Adjektiivid e omadussõnad:

- *tähilinõ* ‘tähtine’

Kos´arätti kullakarva /.../ tährätti tähilinõ ‘kosjarätti kullakarva /.../ täherätti tähtine’

Adverbid e määrsõnad:

- *.kimmähe* ‘tugevasti, kindlalt’ (SS)

võtaq kätte kimmähe ‘võta kätte kindlalt’

- *käeperrä* ‘käekõrvale’ (VMS)

võtte herne käeperrä ‘võttis herne käekõrvale’

Verbid e tegusõnad:

- *muhaskõllõma* ‘muhelema’ (VMS)

Musta tull´mano muhaskõlla ‘Must (hobune) tuli juurde muheldes’

- *.savvuma* ‘suitsema’ (SS)

samavarra savvuma ‘samovari suitsema’

- *varima* ‘varjama, vältima’ (SS)

vaiba ruuska varimahe ‘vahedat rooska vältima’

- **silmahutma* ‘(äkki) silmama, märkama’

sääl ma suitsa silmahudi ‘seal ma päitseid äkki märkasin’

4.4.2. Vene laensõnad

- **arssin* 'arssin' < *аршин* (Must 2009: 26).

osta-i synnu mi joht arssinaga, mõõda-i laulu meetriga 'meie küll ei osta sõnu arssinaga, ei mõõda laulu meetriga'

- *hud'o* 'halb' < *худо*

hud'o miil 'halb mõistus'

- **kolõhuus* 'kolhoos' < *колхоз* (= *коллективное хозяйство*) (Must 2009: 115).

jäi meil küla väikokõsõst, alõva jäi ahtakõsõst - s'oo_ks meele tekk' kolõhoosi. 'küla jäi meil väikeseks, alev jäi kitsaks - seda tegi meile kolhoos.'

- *kop'ik* ~ *kopkas* 'kopikas' < *копейка* (Must 2009: 122). (vt 3.3.2.)

mastas kuust meil kopikatki 'kuus ei makstud meile ka kopikatki'

- **kul'atama* 'jalutama' < *гулять* (Must 2009: 152).

läke_ks kolka mi kul'a-jo -tamma 'lähme kolka me ju meelt lahutama'

- **lesätämä, lezat', lez-õ* 'lebama, pikutama' < *лежать* (Must 2009: 174). (vt 3.3.2.)

Tulõ-i leib ka lesätõllõh, tulõ-i matt ka mahatõllõh. 'Ei tule leib ka pikutades, ei tule vili ka magades.'

- **maama* 'ema' < *мама*

kui sa_ks kutsut tuud ülä maamat? 'kuidas sa kutsut toda peigmehe ema?'

- **oblast* 'oblast' < *область* (Must 2009: 225). Väljendab veneaegset haldusjaotust (Must 2009: 569).

jäteti meid Vinne viil veere pääle, oblasti jäi otsa pääle. 'jäeti meid Vene veel veere peale, jäime oblasti otsa peale.'

- **paln'tsa* 'haigla' < *больница* (Must 2009: 238). Sõna keskel esineb palatalisatsioon, mis on väga tüüpiline Kagu-Eestis (Must 2009: 511).

sinno paln'tsahe 'sind haiglasse'

- *pliin'* 'pannkook' < *блин* (Must 2009: 265). Sõna lõpus võivad vene laensõnades palataliseeruda kõik konsonandid, hoolimata sõna algupärasest tüvevokaalist (Must 2009: 513).

panõ_ks mi pikä pliini_sarra, panõ mi sakõ saia sarra. 'paneme ikka me pikad pannkoogisarrad, paneme me paksud saiasaadud.'

- **pridan* 'kaasavara' < *приданое* (Must 2009: 295). Laensõna on kaotanud adjektiivivi vokaali *-oe* (Must 2009: 538).

ese anna-i vast perrä pridanata 'isa ei anna vist järele kaasavara'

- *pudilnik* 'äratuskell' < *будильник* (Must 2009: 307). See vene laensõna on iseloomulik kirderannikumurdele ja idarühma murrakutele (Must 2009: 583).

pudilnik omma pähütseh 'äratuskellad on peatsis'

- **samavar* 'teemasin' < *самовар* (Must 2009: 351).

samavarra savvuma 'teemasinat suitsema'

- *truuska* 'pulmakorraldaja' < *дружка* (Must 2009: 424).

truuska, sa toroküpär, võta kepp... 'raudkäsi, sa torukübär, võta kepp...'

- *tsäi* 'tee' < *чай* (Must 2009: 438).

pand' õks tsäi kiimähe 'pani ikka tee keema'

4.4.3. Alamsaksa laensõnad

Pähnappu lauludes esineb ka mõningaid alamsaksa laensõnasid, mis võivad olla mujalt Eestist võetud seto keelde.

- **häärbänn'* 'häärber, härrastemaja'

häiermu lää häərbänni 'õied lähevad häärberisse'

- **hüülämä* 'hööveldämä'

omma_ks tii kõik hөөlädü 'on ikka teed kõik hööveldatud'

4.5. Kokkuvõte

Maarja Pähnapuu laulude keel on väga rikas. Selles esinevad seto rahvalaulude tähtsamad stiilivõtted, nagu ekspletiivide rohke kasutus, aga ka tema rikkalik sõnavara ja oskus varieerida keelendeid vastavalt laulude keeleliste ja stiililistele nõudmistele.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli esitada ülevaade teeneka seto lauluema Maarja Pähnapuu idaseto murdekeelest, vaadeldes nii tema jutustuste kui ka rahvalaulude häälikulisi ja grammatilisi erijooni ning sõnavara. Töös analüüsitud aineks olid Maarja Pähnapuu murdejutustused, mis on avaldatud kogumikus „Võru murde tekstid“ (Käsi 2002) ja Maarja Pähnapuu poolt lauldud seto rahvalaulude salvestused.

Töö esimeses sisupeatükis anti ülevaade Ida-Setomaast ja idaseto murrakualast, Maarja Pähnapuu kodukülalt Kosselkast ning Pähnapuu eluloost, teises peatükis kirjeldati üldiselt idaseto murdekeele ja Pähnapuu keelekasutuse põhilisi jooni. Pähnapuu murdejutustuste ning rahvalaule põhjal ilmneb, et tema seto keel oli üsna iseloomulik idaseto murrak. Selles esines mitmeid arhailisi erijooni, aga ka tugev vene keele mõju. Näiteks väga tavapärane on idaseto murrakus venepärane konsonantide palatalisatsioon, tagavokaalsetes sõnades esineb venepärane nn tagapoolne *l* jm. Vene häälduse mõjul on tekkinud ka helilised klusiilid, sibilandid ja afrikaadid.

Töö kolmandas peatükis käsitleti lähemalt Pähnapuu murdejutustuste keelelist omapära. Kõigepealt vaadeldi kõige sagedama sõnavara erijooni. Aluseks võeti Kaja Tederi magistratöös „Kolme setu murraku sõnavara“ esitatud 303 idaseto sagedasemat sõna, millest enamikule leiti vasted. Häälikuliselt erinevaid sõnu ilmnes 62, nende hulgas oli kõige rohkem substantiive (24), kuid esines ka mitmeid verbe (5), adverbe (11), adjektiive (4), pronoomeneid (8), numeraale (3), konjuktsioone (7) ja adpositsioone (2). Sõnade omapära aluseks oli idaseto häälikuliste joonte järjekindel esinemine, aga ka sõnade häälduse varieerumine sõltuvalt lause kontekstist.

Pähnapuu murdetekstide eripäraste sõnade hulgas oli mitmeid omapäraseid sõnu, aga ka palju vene laensõnu ja deminutiive. Kuna Pähnapuu ei osanud vene keelt, siis tuleb seletada vene laensõnade esinemist nende üldise kasutusega idaseto keeletavas. Ka deminutiivi kasutus on üldiselt iseloomulik seto keelele.

Neljas peatükk andis ülevaade seto rahvalaulude eripärast ja Maarja Pähnapuu laulude erijoontest. Tema lauludes esines samuti rohkelt huvitavaid oma- ja laensõnu. Pähnapuu lauludes ilmneb palju ekspletiive, mis on seto lauludele üldiselt iseloomulikud. Jälgitav oli seos inversioonide ja nende erijuhuna tekkinud ekspletiivide vahel.

Bakalaureusetöö tulemused näitavad, et idaseto murrak oli veel 20. sajandi teisel poolel elav ja rikas keeletava ning Maarja Pähnapuu oskas suurepäraselt kasutada selle erinevaid võimalusi oma mitmekesisel suulises loomingus.

KIRJANDUS

Allmäe, Kati 2012. Ekspletiivid setu eeposes „Peko“. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

EETÜ = Metsmägi, Iris, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Elektrooniline versioon: <http://www.eki.ee/dict/ety/>. Vaadatud aprillis 2018.

EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Elektrooniline versioon: <http://www.eki.ee/books/ekk09/>. Vaadatud aprillis 2018.

EVS = Eesti-vene sõnaraamat [K-L] 2000. Koost. Tiiu Lagle, Maimu Liiv, toim. Anne Romet, Mare Tetsov, Mai Tiits. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Elektrooniline versioon: <http://www.eki.ee/dict/evs/>. Vaadatud aprillis 2018.

Kalkun, Andreas 2011. Seto laul eesti folkloristika ajaloo. Lisandusi representatsiooniloole. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kalkun, Andreas, Vahur Aabrams 2014. Seto naise elolaulu'. – Seto kirävara 8, 11–16.

Kasik, Reet 2009. Eesti keele sõnatuletus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Keem, Hella, Käsi, Inge 2002. Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Must, Mari 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Mägiste, Julius 2007. Seto sõnastik. Võro Instituudi Toimõndusõq 19. Võro: Võro Instituut'.

Pajusalu jt 2009 = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pajusalu, Karl 2017. Seto keel. – *Inimese Muuseumi ekspeditsioonid Eestisse: Boris Vilde ja Leonid Zurov Setomaal (1937–1938)*. Koost. ja toim. Tatiana Benfoughal, Olga Fišman ja Heiki Valk. Seto Instituudi Toimetised 2. Tartu: Tartu Ülikool, Seto Instituut, 395-404.

Põldmäe, Jaak 2002. *Eesti värsiõpetus*. 2. trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pärtlas 2008 = Пяртлас, Жанна 2008. Принципы бурдона и гармонического согласования в сетуском вокальном многоголосии: закономерности строения партии *killõ*. -Финно-угорские многоголосие в контексте других музыкальных культур. Редакторы: Трийну Оямаа, Жанна Пяртлас. Эстонский Литературный Музей, отдел этномузыкологии. Эстонская Академия Музыки и Театра, отдел музыковедения. Тарту 2008, 107–120.

SEJL = Seto ehted ja laulud. <http://www.visitsetomaa.ee/mobiil/seto-ehded-laulud> Vaadatud aprillis 2018.

SMLT = Ojamaa, Triinu, Žanna Pärtlas, Andreas Kalkun 2009. Seto mitmehäälne laulutraditsioon; http://laul.setomaa.ee/artiklid/seto_laulud Vaadatud aprillis 2018.

SS = Käsi, Inge, 2016. Seto sõnastik Tallinn: Eesti Keele Instituut. Elektrooniline versioon: <http://www.eki.ee/dict/setosonastik/>. Vaadatud aprillis 2018.

Teder, Kaja 2013. Idasetu sõnavara. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja ldkeeleteaduse instituudis.

Teder, Kaja 2015. Kolme setu murraku sõnavara. Magistritöö. Tartu Ülikool. artu. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja ldkeeleteaduse instituudis.

Toomsalu, Ülo 1995. Setu verbi grammatika ja sõnastikud. Tallinn. Keel ja Kirjandus, 2: 35.

Tsopotalo 2007 = Тсопотало Х. П. 2007. Из жизни сетоских деревень. - Не прервётся связь времён. Составитель В. А. Шувалова. Материалы Общества краеведов при Печорской районной библиотеке. Выпуск 2. Печоры 2007, 99–103.

Vananurm, Ilmar (koost.) 2006. Petserimaa külad II. Võrumaa: Hilanamoro lk 3–20.

VMS = Väike murdesõnastik I, [A-L] 1982. Koostanud E. Juhkam jt. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Elektrooniline versioon: <http://portaal.eki.ee/dict/>. Vaadatud aprillis 2018.

MAARJA PÄHNAPUU'S USE OF THE SETO DIALECT.

SUMMARY

This Bachelor's thesis aims to provide an overview of the East-Seto dialect employed by an accomplished Seto song matron Maarja Pähnapuu by observing the phonetic and grammatic features and vocabulary of her dialect stories and ethnic songs. The analysed materials include her dialect stories which were published in "Võru murde tekstid" (Käsi 2002) and the recordings of the Seto songs sung by her.

The first chapter provides an overview of East-Setomaa and the dialect area, Maarja Pähnapuu's home village Kossilka, and her biography. The second chapter describes the East-Seto dialect and the key features of Pähnapuu's language use. It is apparent from her dialect stories and songs that Pähnapuu's Seto language used an obvious East-Seto dialect. It features many archaic characteristics, but also strong influences from the Russian language. For example, it is very common for the East-Seto dialect to palatalize consonants as it is in the Russian language, the velar vowel words present with the velar *l* etc. Russian articulation has also produced voiced plosives, sibilants, and affricates.

The third chapter focuses on the linguistic characteristics of Pähnapuu's dialect stories. First, the features of the most commonly used words are analysed. This is based on the MA thesis of Kaja Teder, "Kolme setu murraku sõnavara", which presents 303 most common East-Seto words, most of which have equivalents. There were 62 phonetically different words, most of them substantives (24), but there were also several verbs (5), adverbs (11), adjectives (4), pronouns (8), numerals (3), conjunctives (7), and adpositions (2). The phonetic characteristics of East-Seto dialect were consistently present in those words, but the articulation varied depending on the context of the sentence they were used in.

Pähnapuu's dialect texts also feature several unique words as well as many Russian loanwords and diminutives. Since Pähnapuu could not speak Russian herself, the presence of Russian loanwords is due to their typical use in the East-Seto dialect anyway. The use of diminutives is also characteristic of the Seto dialect.

The fourth chapter presents an overview of the special characteristics of the Seto ethnic songs and the features in Pähnapuu's songs which include many curious native words as well as loanwords. She also employs many expletives which are quite characteristic of the Seto songs. It was also possible to observe a connection between inversions and expletives derived from them.

Linguistic examples have been presented as simplified transcription and the terms *seto* and *Setomaa* are used instead of *setu* and *Setumaa* as native Setos prefer it this way.

The results of the thesis indicate that the East-Seto dialect was a vivid and rich language practice in the second half of the 20th century and Maarja Pähnapuu excelled in employing its possibilities to her diverse oral production.

LISAD

1. Näide Maarja Pähnapuu murdejutustusest

278. Proovige, kuidas vanasti elati! (Keem, Käsi 2002: 439–440)

Läts siss mehe isä sügüse .Pelikovva kats kümmand .versta hainamaa pääle .hainu tuuma, ai timä jalga üteq valgõ puksikõsõq, linadsõk_kaadsaq. Ma lätsi kodo, ütli imäle, vot om imeh, ku mehe_ezä läts Pelikovva katškümmend .versta talvõl .hainu .perrä, ai .valgõ linadsõk_kaadsaj_jalga, kuiss tä külmägi pelgä ess. Imä üteli: „Kae noh, kuis_tä nii siss kõva om?“

Tulli kotost, ezä tull' Pelikovvast kodo õdagu, pand' verevä savi kirbidsä. Õdagu kohend' mehe_ezä aho arq koogugaq, pand' savikirbidsä .kuuma .ahjo. Mak_kai, midäss ezä pand' taa kirbidsä .ahjo, midäss timä timägat_tege. Tull' hummogult üless, võtt .kirbidsä ahost. Mak_.küüsse: „Maama, midäss tätä tege kirbidsägaq?“ Maama üteli: „Pand' nõrdsu .sisse, siss pand' rekke .hindälle .põlvi .ahta. Koont_tiä .Pelikovva lätt katškümmend .versta, siss täll_om põlveq all .lämmäq.

Mul sai .väiga imeh. Miik_kotoh olõ_õss kavvõlitsi hainamaid ja meil setä mii ezä kunagi tii_iss. Ma lätsi kodo, kynõli imäle, et „Maama, meil tätä nii tekk“. Maama üteli: „Kass ummõhtõ seo õigõ om? Suht_om tan rõivast. .Umblõ ezäle .päälmatsek_kaadsaq, püredäq arq, siss lass timä aja katõk_kaadsaq .jalga. Siss _olõ_õit_tälle nii kuum, olõ_õit_tuud kirbidsä .peestämist“.

Noh, mehe_imä üteli: „Oo meil .Petra .pelgä _äi_.külmä. Lass_tä k'au nii kaq.“ Hüä k'ulq. .Umbli ma tõõsõk_kaadsaq, püredi arq, läts ezä .hainu .tuuma, anni siss tõõsõk_kaadsak_kap_pääle aiaq.

Ezä tull' Pelikovvast kodo, üteli: „Jalaq .väega .külmäseq“. Mak_kai mäantsess täl nuuk_kängidse jalah. Ezäl rābigurõivatsõj_jala.rātkeseq aht, .paklatsõq jalarātkesep_pääl, kass tah no vōi_iiq_vanaq jalaq külmädäq.

Jalk_kynõli kodo .imäle. .Imä üteli: „Tütäf, mii yks talomajah elänüq, meil om .lambit, vet suht_ommak_katõq viilaguk_kirstuh. Võtaq üte viilaguq, annaq mehele .jalga, tõõsõ anna mehe_ezäle. K'uls_ siss_ommat_täl jalakõsõq lämmäq“.

Tõi mak_kirstust viilaguq, anni tätäle .jalga. Tätä läts .Pelikovva, tull´ kodo, ütél´:
„Mu jalaq ollin_nigu kuniga kazuga seeh“.

Vot kui vanast eleti! A mis noq viga. Lääváp_Petserihe, .ostvas_siidi sukakõsõq. Kääväh_hii_haa, olõ_õj_jalolõ k´uım. Oo latsõq, tii olõ_õiv_vana tüüd nännÕq, olõ_õi_vanna ełlo elänü. Tii olt .säntser_risuq. Ei mõista kaᅅgast kutaq, ei mõista viłakit kutaq. Ei mõistap_.Pelikovva minnäq. Olõss ma olnon_nadsalnik, ma viil .pannut_teid .Pelikovva hainalõ .kauma, küls_ siss .naanut_.tiidmä, miss_om viłak ja miss_om tüü! A miss noq. Ajavak_kudrakõsõp_pähä, .värmvä huulõ-kõsõq, .värmvák_küüdsekeseq. Küüdse.värm´misõst saa_õik_kõtud´aut, huulõ.värmisõst saa_aik_kelle midägiq. Tuu ynnõ .poissagah_huładaq.

A pruumkõ nigu vanast eleti! Präätedi, tetti, koeti, käuti hainal. Oll´ laudatäüs .lehmī. Miss on viga, õga talol ütś lehmäkene. Kut_tsiakõnõ ka, lambakõnõ ka, kyik´ s´aal - vyi ma olõ viil rikass! .Miᅅkkas_sa rikass olt? Vanast .olti rikass, ku oll´ lauda_täüs elä,it. Naane käve, lätsi .lauta, .tsusksi .rüvvihanna ütest poolõst ülest, .tsusksi .rüvvihanna tõsõst poolõst ülest. Nigu ta saa_ail_lehmä sitaga kokko. A miss noq! Noq, teil olõ_õij eloh midägiq.

Tõlge:

Läks siis meheisa sügisel Pelikova külla kahekümne versta kaugusele heinamaale heinu tooma, ta ajas jalga ühed valged püksi(kese)d, linased jalavarjud. Ma läksin koju, ütlesin emale, et vaat, on küll imelik, et meheisa läks Pelikovasse kahekümne versta taha talvel heinte järgi ja ajas linased püksid jalga, kuidas ta külmagi ei kartnud. Ema ütles, et kae jah, kuidas ta nii kõva tervisega on?

Tulin kodust, meheisa tuli Pelikovast koju õhtul, pani (põrandale) punasest savist savikivi. Õhtul segas meheisa ahjuroobiga ahju ära ja pani savikivi kuuma ahju. Ma vaatasin, et mida see isa seda savikivi ahju paneb, mida ta sellega teeb.

Ta tuli hommikul üles, võttis savikivi ahjust. Ma küsisin: "Ema, mida isa savikiviga teeb?" Meheema ütles: "Ta paneb telliskivi riidenartsu sisse ja siis paneb ree sees endale põlvede alla. Kuni ta Pelikovasse jõuab, on tal põlved ikka soojad."

Mul oli väga kummaline seda kuulda. Meie kodus ei olnud heinamaad kaugel ja meie isa niimoodi kunagi ei teinud. Ma läksin koju ja kõnelesin emale, et, ema, meheisa tegi nii. Ema ütles, et kas see tõesti õige on? Sul on seal rõivast. Õmble meheisale pealispüksid, vanuta ära ja las ajab kahed püksid jalga. Siis ei ole temale liiga kuum ja ei ole telliskivi kuumutamist. Aga noh, meheema ütles nii: "Oh, meie Petra ei pelga külma. Las ta nii käib ka."

Heakene küll, õmblesin ma teised püksid, vanutasin ära, läks siis meheisa heinu tooma, andsin siis teised püksid kah veel jalga ajamiseks. Meheisa tuli Pelikovast koju, ütles, et jalad väga külmetavad. Ma vaatasin, millised tal need jalavarjud jalas on. Meheisal naiste suvise pealiskuu poolvillasest riidest jalarätikesed all, takust jalarätikesed peal – kas niimoodi siis ei või vanad jalad külmetada!

Jälle kõnelesin sellest emale. Ema ütles: "Tütar, meie oleme ikka talumajas elanud, meil on lambaid, sul on ju kahed villakud (st villased jalarätid) kirstus, anna ühed mehele, teised anna meheisale. Küll siis on tal jalakesed soojad."

Tõin ma rõivakirstust villased jalarätid ja andsin meheisale jalga. Ta läks Pelikovasse ja kui koju tuli, ütles: mu jalad olid nagu kuninga kasuka sees (soojad)!

Vaat kuis vanasti elati! Aga mis nüüd viga. Lähevad Petserisse, ostavad siidisukakesed. Käivad hii-haa (st naerdes), jalgadele pole külm. Oh, lapsekesed, te pole vana (inimese) tööd näinud, ei ole vana (aja) elu elanud. Te olete sihukesed rojud Ei oska kangast kududa, ei oska villaseid jalarätikuid kududa. Te ei mõista Pelikovasse minna. Kui ma oleks natšalnik, ma veel oleks pannud teid Pelikovasse heinale käima, küll te siis oleksite hakanud teadma, mis on villak ja mis on töö!

A mis nüüdsel ajal? Ajavad lokid pähe, värvivad huulekesed, värvivad küünekesed. Küüne värvimisest ei saa kõhutäit, huulte värvimisest ei saa kellelegi midagi. See vaid selleks, et poistega hullata. Aga proovige nii, nagu vanasti elati! Kedrati, tehti tööd, kooti, käidi heinal. Oli laudatäis lehma. Mis on nüüd viga, et igal talul vaid üks lehmakene. Kui veel seakene ka, lambakene ka, kõik seal – oi ma olen veel rikas! Millega sa rikas oled? Vanasti oldi rikas siis, kui sul oli laudatäis loomi. Naine läks lauta, pistis rüü (st pika

üleriide) saba ühelt poolt üles, siis teiselt poolt üles, et ei saaks lehmasitaga kokku. Aga mis nüüd? Nüüd pole teie elus midagi.

2. Näide Maarja Pähnapuu laulust

RKM, Mgn. I 025(3) Kaldu kaasikil

Läkeq sõitma mi saajaga,
lasõ_ks kalduq kaasikilõ,
lää_ks mõrsja mi mõisahe,
häiermu lää häärbänni,
Kuulkõq, kull´a ti vell´okõsõq,
vai noorõq mi noorigõq,
angu-i peri sääl pikele,
käänku-i pääd sääl kärehilõ!
Hummõn või ka tõista muudu,
vell´ol tarõh ommaq tammõvajaq,
sarapuidsõ naaq pulgaq sainah
toromütsä kohe toedaq,
samõtmütsä kohe salidaq.
Tii om pikk meil sinnä minnäq,
mar´a lää mitmõ mi maa jallõ taadõ,
kohe vell´o meid sinnä vii.
Kuulõq, korgõ sa kosilanõ,
peiokõnõ, sa peiopoissi,
peläku-ie meid viienäni:
ommõ_ks saja sul sammõtinõ,
kaasigõq kyik kalõvatsõq.
Kiä tulõ vasta meil laulõmahe,
esi_ks tuhat mi tolmust lüü,
sada lauljat ar mant ar saada.

Meil om vell'õ küll üle küllõ veere,
kosilanõ om üle kolga!
Määne vell'ol meil kodo viil ommõ:
astu-i sisse meil üle aidu,
karga-i üle meil katusidõ!

Tõlge:

Lähme sõitma me pulmarongis,
laske kalduda (minna) kaasikutega,
läheme me mõrsja mõisasse,
õiekese läheme häärberisse.
Kuulge te, kulla vennakesed~noored mehed,
või me noored noorikud,
ärge andke seal pikkadele järgi,
ärge seal keerake pead käredate ees!
Homme võib ka teist moodi,
vennal on tares tammenagid,
sarapuust need pulgad seinas,
kuhu toetada torumütse,
kuhu lükkida sametmütsid.
Tee on pikk meil sinna minna,
marjad läheme me mitme maa taha,
kuhu vend meid sinna viib.
Kuule sa, kõrge kosilane,
peiukene, sa peiupoiss,
ära karda meid sinna viies:
sul on saaja sametine,
kaasikud kõik kalevised.
Kes tuleb meile vastu laulma,
ise tuhat me tolmuks lööme,
sada lauljat minema saadame.

Meil on veli küll üle nurga,
kosilane on üle kolga [nulga]!
Ja missugune veel me vennal kodu on:
ei saa astuda meil üle aedade
ega karata meil üle katuste!

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anne Tammeleht

(sünnikuupäev: 18.03.1997)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Maarja Pähnapuu seto keel“,

mille juhendajad on Karl Pajusalu ja Paul Hagu,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 24.05.2017